

MATTI KAMPPINEN

## Ateismi – ihmisen asialla

*Ateismi* (The Cambridge Companion to Atheism, 2007). Toim. Michael Martin. Suom. & toim. Tapani Hietaniemi, Jussi K. Niemelä & Tiina Raevaara. Vastapaino, Tampere 2010. 429 s.

Ilkka Pyysiäinen, *Jumalaa ei ole*. Vastapaino, Tampere 2010. 178 s.

Ihmisen sosiaalinen lahjakkuus, kyky solmia seurustelu-, kauppa- ja juonittelusuhteita, on perustana ihmislajin menestykselle. Olemme evolutiivisista syistä viritettyjä ihmisenkaltaisten toimijoiden jäljittämiseen, ja reagoimme nopeasti pieneenkin vihjeeseen siitä, että pelaamme muita vastaan ja muiden kanssa. Eri kulttuurien jumalat ovat pääosin ihmisenkaltaisia olentoja, joita vastaan pelaaminen ja joiden intressien huomioon ottaminen on laajentanut sosiaalisen todellisuuden pelikenttää.<sup>1</sup>

Eri uskontojen jumalat ovat olleet pääsääntöisesti yliverkaisia ihmisiä. Vain muutamassa uskontotraditiossa, kuten kristinuskossa, hindulaisuudessa ja taolaisuudessa, jumalat on saatu teologisen sofistikaation myötä abstrahoitua siihen muotoon, ettei niiden jäljittämällä tai paikantamisella ole mitään tekemistä talonpoikaisontologian tai kokeellisen ajattelun kanssa. Ihmisenkaltaiset ju-

malolennot kuten ukkosenjumala tai metsänhaltija noudattavat puolestaan pääosin talonpoikaisontologiaa: ukkosenjumala hallitsee ukkosta eli voi siihen kausaalisesti vaikuttaa, ja metsänhaltija on metsässä, ei kaikkialla. Jumalten kulttuurihistoriallinen evoluutio on vienyt kohti olioita, joiden olemassaoloa ei voi testata yhtä helposti kuin metsänhaltijoiden tai ukkosenjumalan.<sup>2</sup>

Ateismi on jumalaton maailmankatsomus, jonka mukaan ihmisenkaltaiset metsänhaltijat, Vanhan testamentin äreät luojajumalat tai hindulaisen filosofian abstrahoimat maailmanhenget eivät kuulu todellisuuden kalusteluetteloon. Tämän vuoksi jumalia postuloivat uskonnot ovat ateismin näkökulmasta väärällä asialla: koska jumalia ei ole, niiden oletettuja ominaisuuksia tai niiden antamia viestejä ei voi perustellusti käyttää maailmankatsomuksen rakentamisessa, oli kyse sitten ontologiasta (mitä on olemassa), epistemo-

logiasta (mitä voimme tietää) tai arvoteoriasta (mikä on oikein ja mikä väärin).

### Ateismin muotoja

Ateismista on useita versioita. Primaaria ateismia edustavat esimerkiksi vastasyntyneet lapset, joilla ei ole käsityksiä jumalista tai muista sosiaalisista konstruktioista. Reflektoitua ateismia luonnehtii ajatus, ettei jumalia ole olemassa: ne eivät kuulu todellisuuteen. Reflektoitu ateismi esiintyy tyypillisesti osana sekulaaria humanismia, joka puolestaan on ihmiskeskeinen ja valistushenkinen maailmankuva – tiedettä, teknologiaa ja demokratiaa arvossa pitävä näkemys, jonka mukaan uskonnoilla ei ole juurikaan annettavaa todellisuuden ymmärtämiseen tai toiminnan suuntaamiseen. Sekulaarin humanismin yksi tekijä on ateistinen uskontokritiikki, jota voisi kutsua ateismin kolmanneksi versioksi.

Ateismin perusteeksi on, ettei uskonto (tukeutuminen yliluonnollisiin olentoihin) tarjoa hyviä perusteluita moraalille tai tiedonhankinnalle, vaan näillä alueilla on viisaampaa eli paremmin perusteltua edetä sekulaarin humanismin välineillä.

Uskontojen tarjoamat ajattelun ja toiminnan työkalut ovat ateismin mukaan pääsääntöisesti irrallaan ajanmukaisesta todellisuuskuvasta: koska yliluonnolliset olennot eivät kuulu todellisuuteen (ainakaan sen perusteella, mitä paras eli kollektiivisesti jalostettu ja koeteltu tieteellinen ja teknologinen kuva maailmasta kertoo), ei niitä ole syytä käyttää esimerkiksi moraalin perusteena. Toki uskonnollisilla motiiveilla syntyy myös paljon hyvää jälkeä, esimerkiksi suomalaisessa sosiaalipolitiikassa, mutta tätä toimintaa ei yleensä perustella uskonnollisilla lähtökohdilla, vaan seurausten avulla. Toiminnan motiivi ja sen oikeuttaminen ovat eri asioita.

### Perusteellinen kokoelma

Michael Martinin toimittama *Ateismi*-artikkelikokoelma antaa kattavan kuvan ateismin perusteista, historiasta, suhteesta tieteelliseen uskonnontutkimukseen ja vuoropuhelusta uskonnollisten maailmankatsomusten kanssa. On verrattoman onnekasta, että tämä korkeatasoinen, alun perin Cambridge University Pressin julkaisema kokoelma on suomenennettu. Teoksen ensimmäinen osa kertoo ateismin juurista antiikissa sekä sen variaatioista ja kannatuksesta nykypäivänä. Uskonnososiologi Phil Zuckerman esittää osuvasti artikkelissaan, että monen uskontotieteilijän implisiittisesti omaksuma oletus ihmisen luontaisesta uskonnollisuudesta osoittautuu heiveröiseksi sen faktan valossa, että maailmassa on noin 500–700 miljoonaa ihmistä, jotka eivät usko jumalien kuuluvan todellisuuteen.

Kirjan toinen osa käsittelee uskontokritiikkiä, erityisesti teismin (jumalia postuloivan maailmankuvan) kritiikkiä. Tässä osassa tulee hyvin esille teologisesti sofistikoitu-

neiden jumalia koskevien teorioiden keveys: kokoelmaan on sisällytetty myös teistinen ateismin kritiikki (William Lane Craig), johon tiivistyy teistisen maailmankuvan irrallisuus tieteestä, erityisesti luonnontieteistä. Craig kirjoittaa:

”On täysin epätodennäköistä, että sokeasta evoluutioprosessista syntyisi juuri sellaisia olentoja, jotka vastaavat abstraktisti olemassa olevaa moraalisien arvojen maailmaa. Kun tätä asiaa tarkemmin ajattelee, niin sen täytyisi olla aivan käsittämätön sattuma. On ikään kuin moraalin maailma olisi tiennyt, että me olemme tulossa. On paljon uskottavampaa pitää sekä luonnon että moraalin maailmaa jumalallisen luojan ja lainsäätäjän alaisina kuin ajatella, että nämä kaksi toisistaan täysin riippumatonta todellisuuden järjestystä vain sattuisivat käymään yhteen.” (133)

William Lane Craig edustanee teistisen filosofian terävintä tai ainakin näkyvintä kärkeä. Lainausta osoittaa, miten kehoa filosofiaa syntyy, kun argumentti on irrallaan tieteellisen tutkimuksen tuloksista. Evoluutioteoriahan selittää juuri sen, miten tarkoituksenmukaisuus syntyy hitaiden mekaanisten prosessien myötä, joissa huonot ratkaisut karsiutuvat pois ja kelvolliset säilyvät. Tieteenfilosofi Mario Bungen ajatusta lainaten Craigin argumentti on oiva esimerkki kriisiin ajautuneesta, itsensä tuottamien pseudo-ongelmien ratkaisuun keskittyvästä auringonlaskun filosofiasta<sup>3</sup>.

Teismin kritiikki on vakuuttavaa luettavaa, ja argumentaation alkeet hallitseva opiskelija pystyy seuraamaan teististen väitteiden kumoamista. Osasta jää kuitenkin uupumaan kaksi tärkeää aihetta: varhaiskantaisten ihmisenkaltaisten jumalien olemassaolon arviointi sekä ylipäänsä ajatus jumaluskosta testattavana hypoteesina<sup>4</sup>. Teologisesti sofistikoituneiden uskontojen jumalat kohtaavat kriittisessä arviossa saman kohtalon kuin varhaiskantaisten uskontojen ihmismäiset, konkreettisemmat jumalat. Jälkimmäisten olemassaoloa koskeva kokeellinen

arviointi on yksioikoisempaa kuin abstraktien luojajumalien arviointi. Ateistista uskontokritiikkiä on arvosteltu kohteensa teologisoimisesta, eli uskontojen tyypistämistä oppijärjestelmiksi. Sama arvostelu voitaisiin kohdistaa etnografiseen ja antropologiseen uskontotieteeseen, joka jäljittää tutkimuskohteensa kulttuurista tietämystä, kulttuurisidonnaista ontologiaa ja epistemologiaa.

Kirjan kolmas osa käsittelee ateismin seurauksia, kuten sen suhdetta ajanmukaiseen uskontotieteeseen, variaatiota ja suhdetta uskonnonvapauteen. Michael Martin pohtii artikkelissaan ateististen uskontojen olemassaoloa. Jos teismillä ymmärretään uskoa persoonallisiin jumaliin, ovat buddhalaisuuden, jainalaisuuden ja kungfutselaisuuden eräät versiot ”ateistisiä uskontoja”. Näitä maailmankatsomuksia ei kenties kannattaisi kutsua uskonnoiksi ensinkään, vaan uskontotermin voisi säästää teistisille maailmankatsomuksille. Kuten kriittinen uskontohistoria on osoittanut, monet uskontonimitykset ovat vailla perusteita.<sup>5</sup>

Kirjan suomenkielisen laitoksen toimittajat Jussi K. Niemelä ja Tiina Raevaara toteavat jälkisanoina olennaisen: ”Onko kaiken sanotun valossa todennäköistä, että kristinuskon, juutalaisuuden, hindulaisuuden tai islamin jumalat ovat yhtään sen todellisempia kuin vaikkapa viikinkien, antiikin Kreikan tai muinaisen Egyptin jumalat?” (425) Relativismiin taipuvaisten kulttuurintutkijoiden ja postmodernien filosofien kannattaa esittää tämä kysymys itselleen.

### Tarkennus todellisuuden kalusteluetteloon

Äärimmäinen relativismi, jonka mukaan kaikki todellisuutta koskevat käsitykset ovat samanarvoisia (koska ne ovat kulttuurisidonnaisia), voi houkutella kulttuurintutkijoita retorista syistä, mutta tieteilijällä ei ole loppujen lopuksi varaa vapaa-matkustamiseen: tieteellistä menetelmää käytetään, koska sille on paremmat perusteet; muut, esimerkiksi uskonnolliset, menetelmät jäsentää

todellisuutta ja ratkoa ongelmia ovat huomommin perusteltuja.

Todellisuuden luonne saadaan selville tieteellisen tutkimuksen avulla. Uskontotieteilijä, dosentti Ilkka Pyysiäinen käsittelee kirjassaan *Jumalaa ei ole* kriittisesti uskonnon, erityisesti kristinuskon, ajatuksia todellisuudesta. Kirja edustaa filosofista, argumentaatiokeskeistä uskon-  
tokritiikkiä, ja Pyysiäisen tavoitteena on ”osoittaa, että kristittyjen uskomukset ovat perusteettomia”.

Teoksen metodologian kannalta on erikoista, että sen takakannessa kerrotaan kirjan olevan ”keskustelu-  
puheenvuoro, ei tietokirja”. Pyysiäisen kirja nimittäin antaa runsaasti paitsi kristinuskoa koskevaa filosofista, argumentaatioteoreettista tietoa myös uskonnotutkimusta koskevaa tieteen-  
filosofista ymmärrystä. Lisäksi Pyysiäisen uskontojen tapauksia koskevat väitteet perustuvat empiiriseen tutkimukseen. On kenties suomalaiselle yliopistomaailmalle tunnusomaista pitää filosofisesti antoisia kirjoja keskustelu-  
puheenvuoroina, ei tietokirjoina.

Tieteen ja uskonnon välisiä suhteita Pyysiäinen kuvaa osuvasti:

”Mikäli Jumalan esimerkiksi sanotaan luoneen maailman 6000 vuotta sitten, tiede voi tietenkin osoittaa tämän erehdykseksi. Kun Joosuan sanotaan pysäyttäneen auringon, tiede voi todeta tämän virheeksi, sillä aurinko ei kierrä maata [...] Kaikki viittaa siihen, että mitään jumalaa ei ole.” (37)

Kun jumalaa ei ole, uskonnollinen maailmankatsomus menettää perustansa. Uskonnolliset rituaalit ovat esimerkiksi Suomessa tärkeitä, mutta niiden suorittaminen ei kerro todellisuudesta muuta kuin sen, mitä jo talonpoikaisjärjen perusteella tiedämme: on kivaa tehdä asioita yhdessä. Eli rituaalit eivät implikoi taustalla olevien katsomusten totuutta. Rituaalit riisuttuaan Pyysiäinen käsittelee kysymystä vakuumusten kunnioittamisesta. Laajalle levinnyt, erikoinen ja täysin perusteeton on käsitys, että vakaumusta, varsinkin uskonnollista vakaumusta, pitäisi kunnioittaa siten, että sitä

ei kyseenalaisteta. Pyysiäinen tekee kuten monet ateistit: kysyy uskonnollisen vakaumuksen perusteita. Perusteiden lisäksi Pyysiäinen käy läpi kristinuskon ja moraalien välisiä suhteita. Kristinuskon perusteet moraalille ovat lähtökohtaisesti ontot, vaikka Suomessa onkin tapana tarjolla kristinuskoa ja sen instituutioita moraalisen osaamisen keskitäytminä.

Pitkälle laitostunut ja filosofisesti sofistikoitunut suomalainen valtionkirkko oikeuttaa toimintaansa entistä harvemmin tiukasti ottaen uskonnollisilla perusteilla. Maltillinen uskonto onkin ollut ateismin yhtenä kritiikin kohteena juuri sen vuoksi, että se kuljettaa yliluonnollisia piiloelementtejä osaksi tavanomaista yhteiskunnallista keskustelua ja tekee näin – paradoksaalisesti – myös uskonnolliset ääri-  
ilmiöt hyväksyttävämmäksi.

Esimerkiksi käy niin sanottu minimaalinen usko, jota piispa Eero Huovinen puolusti kommentoidessaan kosmologi Kari Enqvistin kirjoitusta lapsikasteesta. Huovisen mukaan perheillä ja uskonnollisilla yhteisöillä on oikeus uskoa (yliluonnollisiin olioihin) ja toimia uskonsa edellyttämällä tavoilla. Enqvistin ydinteesi koski sitä, onko lapsikasteelle traditiosta riippumattomia uskottavia perusteita sen nojalla, mitä paras ja kriittisesti koeteltu ymmärryksemme maailmasta kertoo. Yhteisön traditiot ja niiden hyväksyttävyyden kriittisen ymmärryksen valossa ovat eri asioita<sup>6</sup>.

Piispa Huovisen mukaan kristinuskon ”taivas on tarjona kaikille”. Eri uskonnoissa on erilaisia asioita tarjolla. Itse olen tutkinut ikivanhaa mutta edelleen toimivaa Amazonasin kansanuskoa. Sen mukaan metsässä liikkuvan ihmisen pitää välttää metsänhaltijaa, yashingoa, joka pyrkii kidnappaamaan ihmisiä ja lisääntymään heidän kanssaan. Tämä uskonto (eli yliluonnollisia olioita koskeva kulttuurinen systeemi) oli olemassa todennäköisesti jo kauan ennen kristinuskoa, ja sen tarjonnalle uskolla on kai saman verran perusteita kuin kristinuskon vastavalle, eli nykyisen ymmärryksen valossa ei mitään.

Myös maailman syntyä koskevat kosmogoniset myytit eroavat toisistaan. Kristinuskon mukaanhan ihmisestä tuli kuolevainen, kun hän rikkoi luojajumalan tahtoa vastaan. Toisten syntymyyttien mukaan ihmisestä tuli kuolevainen, koska maailman alussa jumalat viskelivät huvikseen toisiltaan ryövämiään peniksiä ja yksi niistä osui ihmiseen. Molemmille tarinoille on nykyisen ymmärryksen valossa yhtä huonot perusteet: ihminen on kuolevainen, koska ihminen on soluista koostuva eliö, jonka telomeerit rapautuvat ajan myötä.

Piispa Huovisen ajatus, että kirkolle instituutiona riittää mikä tahansa minimaalinen usko, on toki ymmärrettävä, koska vaatimus uskon yksityiskohdista ja sen perustelta-  
vuudesta karkottaisi vielä enemmän jäseniä. Huovisen peräänkuuluttama oikeus yksinkertaiseen uskoon osuu asian ytimeen – uskonto suojataan traditiolla ja lainsäädännöllä, koska sille ei ole sellaisia perusteita, joita muilta asioilta odotamme.

Pyysiäisen kirja on mainio täydennys Martinin toimittamaan *Ateismi*-kokoelmaan. *Jumalaa ei ole* etenee argumentaatioiltaan tiukkana mutta silti yleistajuisesti ja paikoin huumorilla höystettynä.

## Viihteet

- 1 Guthrie, Stewart, *Faces in the Clouds. A New Theory of Religion*. Oxford University Press, New York 1993. Ks. myös Kamppinen, Matti, *Intentional Systems Theory as a Conceptual Framework for Religious Studies*. The Edwin Mellen Press, Lewiston 2010.
- 2 Wright, Robert, *The Evolution of God*. Little, Brown and Company, New York 2009. Wright kuvailee onnistuneesti jumalakäsitteen kulttuurihistoriaa, mutta päätyy monelle kulttuurintutkijalle tyypilliseen käsitykseen, että tieteen ja uskonnon yhteisevoluutio jättää tilaa jumalia koskeville käsityksille.
- 3 Bunge, Mario, *Philosophy in Crisis. The Need for Reconstruction*. Prometheus Press, Amherst 2001.
- 4 Stenger, Victor, *God. The Failed Hypothesis*. Prometheus Press, Amherst 2007.
- 5 Masuzawa, Tomoko, *The Invention of World Religions*. University of Chicago Press, Chicago 2005. Ks. myös Bunge, Mario, *Political Philosophy. Fact, Fiction and Vision*. Transaction Publishers, New Brunswick 2009.
- 6 *Helsingin Sanomat* 28.3.2010.